

FILOZÓFIATÖRTÉNET (*history of philosophy, Geschichte der Philosophie*): A ~ kifejezés nemcsak a filozófiák történeti sokféleségének egy egymásutániségének tényét jelöli, hanem az ebben rejlő filozófiai kihívásokat, melyek a ~ három fő jelentése mentén határozhatók meg: 1. A ~ jelentheti a nem-filozófiai történetírást (pl. tudománytörténet, kultúrtörténet, értelmiségtörténet) specifikusan a filozófiára irányított részét (ami nem feltétlenül jár a ~ redukciójával, azonban kívánatosnak tűnhet a szorosabb együttműködés a ~ és más történeti részterületek művelői között). 2. A ~ jelenthet azonban olyan történetírást, melynek a filozófia nem pusztán tárgya, hanem egyben birtokosa is. A történeti szinten (*historia rerum gestarum*) megjelenő és a tudományos történetírás tárgyává tehető ~ mellett a filozófia ugyanis rendelkezik egy olyan tárgyszintű (*res gestae*) történetiséggel, amely abból ered, hogy művelői közvetlen módon dialógust folytatnak történeti elődeik egy általuk kiválasztott részhalmazával, ami sem kronológiailag, sem módszerében, sem tartalmában nem egyezik akár a filozófiai, akár a nem-filozófiai tudományos ~-írással (sőt, legkésőbb a XIX. századtól kezdve számos filozófus saját metafizikai elmélettel is rendelkezett e dialógus, illetve általában a ~ mibenlétéről, amit figyelembe kell vennünk a ~ hermeneutikájában). 3. Végül a ~nek a filozófia nemcsak birtokosa, hanem alanya is lehet, amennyiben metafizikájának kiindulópontjává teszi a filozófiatörténetben rejlő filozófiai kihívást, nevezetesen azt, hogy a filozófia miként lehet történeti (ehhez a típushoz kell sorolnunk azt a korunkban is elterjedt, de ~ileg meghatározott negatív viszonyulásformát, ami a filozófiát a ~-en kívül helyezi, a filozófiatörténetet pedig a filozófián kívülre utalja). • Az általunk filozófiaként ismert hagyományt már a kezdeteitől fogva kíséri a ~ második és harmadik értelme: →Platón anamnészis-elmélete felfogható a filozófia történetiségének előfutáraként, →Arisztotelész művei, különösen a *Metafizika* első könyvének ~-szemlélete klasszikus példáját nyújtják a tárgyszintű (*res gestae*) történeti áttekintésekre (valamint az ilyen ~-írás során keletkező történeti diszkrpanciákra, amire az a már Arisztotelésznél is megtalálható nézet szolgáltatott módszertani alapot, miszerint a filozófus jobban értheti történeti elődjének gondolatát, mint ők maguk értették azokat). Az antikvitásban megjelent az első értelemben vett, tudományos ~-írás is (habár még a tudományok szeparációs folyamatának korai stádiumának megfelelően nem teljesen a filozófián kívüli formában), amelynek egyes, a ~-írói szokás által továbbörökített, sőt a ~-írás gyakorlatát máig meghatározó műfajai – a filozófusok lényegi gondolatait tematikusan csoportosított, kontextusfüggetlen, legfeljebb műcímekhez kötött tantételekként bemutató doxográfia; az ekkor még ideáltipikusan és meglehetősen történeti szabadsággal ábrázoló biográfia; a történeti anyagot nem az élet, hanem a mester-tanítvány relációjába, illetve az iskolaegységbe rendező iskolatörténet és irányzattörténet; végül az

előbbieket alapanyagát szolgáltató, azokat magas szinten összefoglaló filológiai munka (szövegkiadások, bibliográfiák, katalógusok) – megfeleltethetők az arisztotelianus tudományelmélet fogalmainak (formai ok, hatóok, cél-ok, anyagi ok). A ~-írás antik alapításának köszönhetjük a ~ korszakbeosztásának és kánonjának (→preszókratikusok; klasszikus kori filozófia: →Szókratész, →Platón, →Arisztotelész; hellenisztikus és római kori filozófia: →szkepticizmus, →Epikurosz és az epikureizmus, →Sztoa, →arisztotelizmus, →Plótinosz és az →újplatonizmus etc.) megállapítását, sőt még a ~ kezdőpontjának kijelölését is a milétoszi Thalész (Kr.e. 6. sz. első fele) személyében. Az antik ~-írás privilegizált helyzete a nagyszámú időközben elveszett forrás miatt a ~ materialitásának (anyaghoz kötöttségének) tanulságos példáját szolgáltatja. • A ~-írás további menete illusztrálhatja a külső tényezők szerepét a ~ben, pl. a könyvnyomtatás feltalálásának és a tudományos nyilvánosság szerkezetátalakulásának szerepe a humanisztikusan művelt ~-írásban; vagy a ~i és az általános történetfilozófiai kérdések összefonódása a koraújkorban. A ~ filozófiai értelmének megragadásában az első érdemi előrelépést Immanuel →Kantnál kell keressük, aki egy az 1790-es évekből származó feljegyzésben explicit módon megfogalmazta a filozófia nem empirikus-véletlenszerű, hanem a priori történetének eszméjét („az önmagát fogalmakból kibontó ész” története, „filozófiai archeológia”; *Handschriftlicher Nachlaß. Band VII*, 1942, 340. old. skk.); ami ugyan megelőlegezi a ~ elmélet-történetének következő fejezetét a kisebb kantianus szerzők és a klasszikus német gondolkodóinak műveiben, ezeket azonban nem befolyásolhatta, mivel a hagyatékban maradt Kant-szöveg először 1895-ben jelent meg. G. W. F. →Hegel már jénai egyetemi hallgatóit lenyűgözte a filozófiatörténet filozofikus bemutatásának megvalósításával – amelyben a múlt filozófusai dialektikus rend szerint keltek életre, majd léptek le ismét a porondról –, ~-előadásainak a berlini tanítvány Karl Ludwig Michelet (1801-1893) szerkesztésében először 1833 és 1836 között három kötetben megjelenő kompilációja révén pedig a ~ elmélet-történetének centrális szerzőjévé vált. Hegel elutasítja a ~ neutralizáló, pusztán didaktikus-heurisztikus felfogását (a ~ mint a „vélemények halmaza” [1. köt., 28. old.] vagy a „bolondságok galériája”), csakúgy mint azt a megközelítést, ami a ~ filozófiai problémájának élet a történeti filozófiák szinkretista összebékítésével kívánja elvenni: a ~ egy „csatamező”, a „halottak csontjaival borítva” (33. old., 1. lj.), a végleges igazságigénnyel fellépő aktuális filozófiának pedig azt mondhatjuk: „Íme, a küszöbön vannak azoknak lábai, akik majd kivisznek téged” (33. old., vesd össze: Apostolok Cselekedete 5, 9). Hegel a folyamatelvű metafizikájával összhangban a ~ filozófiai problémájának megoldását éppen a történeti filozófiák pluralitásának kiélézésében látja: „Minden filozófia”, fogalmazott már az *A filozófia fichtei és schellingi rendszerének különbségében*, „miként a valódi

műalkotás, magában hordja a totalitást” (*Ifjúkori írások*, 1982, 158. old.). Ahhoz, hogy ez a ~-filozófia ne a történeti →relativizmushoz vezessen, Hegelnek arra a feltevésre volt szüksége, hogy „a filozófiai rendszerek egymásutánja ugyanaz, mint az egymásután az eszme fogalmi meghatározásainak levezetésében” (42. old.), ami révén éppen a ~ kibomlása válik a valódi filozófiává. • A hegeli ~-filozófia először sematikussá vált (lásd pl. Johann Eduard Erdmann; 1805-1892), majd pedig tarthatatlannak bizonyult a hegeli tézis a történeti és a logikai fejlődés párhuzamosságáról, mégpedig – a hegeli filozófiai építmény, sőt a klasszikus német filozófia egészével együtt – elsősorban nem tartalmi filozófiai megfontolásokból, hanem azért, mert az egyes pozitív tudományok, így pl. a →bibliakritikával együtt kialakuló professzionális antik ~-írás (lásd pl. Eduard Zeller [1814-1908]) eredményei egyre kevésbé tűntek elhelyezhetőnek az a priori filozófiai rendszereken belül. A XIX. század folyamán Wilhelm →Dilthey késői világnézetű egy jelentős kísérletet volt arra, hogy egy szubsztantív történeti teleológia feltételezése nélkül megőrizze a ~ egységes áttekintésének igényét, arra a hegeli eredetű koncepcióra építve, miszerint a mindenkori filozófia fejezi ki legjobban a kor világnézetét. A kialakuló →fenomenológia számára Franz →Brentano ~i fáziselmélete vált meghatározóvá, ami alulról felfelé építkezve módon vélt felfedezhetőnek egy ~i makrostruktúrát: a felemelkedés fázisait (Thalészról →Arisztotelészig, a →patrisztikus filozófiától Aquinói Szent →Tamásig, Francis →Bacontól G. W. →Leibniz-ig) a hanyatlás három fázisa követi (gyakorlatiasodás, szkepticizmus, dogmatizmus), ugyanakkor a ~ menetének egésze spirálszerű emelkedést mutat, ~elméleti alapot adva Brentano saját filozófiai reformjának. • A ~ nem tölt be központi helyet a kortárs filozófia témái között, sőt a ~-írói kutatómunka iparszerű fellendülését sokszor Magyarországon is a ~ filozófiai relevanciájának tagadása kíséri (miközben, különösen az →analitikus filozófián kívüli irányzatokban a filozófiai reflexió közeget mégis jelentős részben a ~ adja, összhangban a filozófia tárgy szintű történetiségével). A szofisztikált új ~-írói módszertanok adaptálása – pl. a személyek, eszmék, könyvek stb. kollokáltságát vizsgáló konstellációkutatás – mellett a ~ filozófiai kihívása, különösen a ~ többszintű összefonódásainak figyelembevételével, valamint a ~ antik ősalapításának és dialogikus egységének adekvát hermeneutikája alapján pedig segítségünkre lehet a magára a filozófiára irányuló kérdés újrafeltevésében, körülhatárolva a filozófia sajátlagos értelmét szemben mind a filozófia fogalomtörténetével, mind pedig a filozófiával rokon történeti szerkezetű intellektuális tradíciókkal: a →tudománnyal és →vallással.

További irodalom:

Braun, Lucien: *A filozófiatörténet története*. Ford. Steiger Kornél (2006).

Geldsetzer, Lutz: *Die Philosophie der Philosophiegeschichte im 19. Jahrhundert. Zur Wissenschaftstheorie der Philosophiegeschichtsschreibung und -betrachtung* (1968).

Hegel, Georg Wilhelm Friedrich: *Előadások a filozófia történetéről* (3 kötet). Ford. Szemere Samu (1958-1960).

Varga Péter András

© MAGYAR FILOZÓFIAI ENCIKLOPÉDIA